

KDO SLOVAR NE RABI IN KDO GA POTREBUJE¹

Krištof Savski

Lancaster University, Lancaster

UDK 811.163.6'272:81'42

V prispevku premišljam o tem, zakaj je enojezični slovar slovenščine za sodobno slovensko jezikoslovje tako pomemben. Analiziram diskurzivno »vojno«, ki že več let zaznamuje slovensko jezikoslovje in jezikovno politiko, ter jo povežem s slovarsko problematiko. Na koncu predstavim zaključek, da je glavni izid »bitke za slovar« ohranjanje *statusa quo* v slovenski jezikovni politiki in nadaljnji umik drugih tem v ozadje.

jezikovna politika, sociolingvistika, jezikoslovne ideologije, analiza diskurza

The paper considers why a monolingual dictionary of Slovene is of such importance to contemporary Slovene linguistics. I analyse the discourse »war« which has dominated Slovene linguistics and language policy for several years, and link it to the dictionary controversy. I end by concluding that the main result of the »battle for the dictionary« has been the reaffirmation of the *status quo* in Slovene language policy and the backgrounding of other topics.

language policy, sociolinguistics, linguistics ideologies, discourse analysis

Jezikovna politika in njene tegobe

Za razumevanje današnje situacije je potreben kratek začetni ekskurz v polpreteklo zgodovino slovenske jezikovne politike, natančneje v zgodbo Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018. Prvi koraki priprave tega dokumenta segajo v leto 2010, ko sta bili po naročilu Sektorja za slovenski jezik pripravljene dve študiji. V okviru osemčlanske skupine pod vodstvom Marka Stabeja se je delo na novi resoluciji začelo spomladi leta 2011, končalo pa šele s sprejemom resolucije v Državnem zboru poleti 2013.

V tem obdobju je prišlo na slovenskem političnem prizorišču do več premikov, ki so usodno vplivali na resolucijsko besedilo. Že leta 2011 je razpadla Pahorjeva vlada, zaradi nezaupanja volilnega telesa v stare stranke pa sta na volitvah v ospredje prišli dve novoustanovljeni stranki. Z zamudo izvoljena Janševa vlada je za jezikovno politiko »krovni« sektor kulture začasno pridružila šolstvu, znanosti in športu, ta reorganizacija pa je pripravo besedila dodatno upočasnila. Po objavi prve različice in burni javni razpravi poleti 2012 se je vodstvo ministrstva odločilo, da je treba besedilo

¹ V naslovu in drugod po članku je namenoma uporabljena nestandardna oz. neknjižna vezava zanikanega prehodnega glagola s predmetom v tožilniku. Izjavljam, da v tej točki nisem odobril lektorskega posega in da za to kot avtor besedila prevzemam vso odgovornost.

temeljito predelati, to delo pa sta minister Žiga Turk in Aleksander Zorn zaupala novoustanovljeni komisiji pod vodstvom Kozme Ahačiča.

Novi osnutek je bil objavljen januarja 2013, vendar pa je takrat zaradi razpada Janševe koalicije prišlo do nove zamenjave oblasti, zato se je priprava resolucije ponovno začasno ustavila. Pod vodstvom znova samostojnega ministra za kulturo Uroša Grilca je bila medresorsko usklajena tretja različica resolucije maja poslana v državni zbor, po dodatnih spremembah pa v končni verziji julija tudi sprejeta kot Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018.

Ves čas priprave resolucije je bila glavna značilnost njenega okolja torej nestabilnost, tako na ravni političnega vodstva (zamenjave vlad in s tem ministrov) kot administracije (preoblikovanje Ministrstva za kulturo in spreminjanje vloge Sektorja/Službe za slovenski jezik) kot tudi avtorjev (delo treh različnih delovnih skupin). S spremembami, predvsem z revizijo, ki jo je opravila skupina pod vodstvom Kozme Ahačiča, je besedilo postalo izrazito večglasno, kot kaže naslednja primerjava prve in četrte različice besedila:

Sodobna slovenska jezikovna situacija zahteva premišljeno in dejavno jezikovno politiko, ki ~~sicer~~ upošteva zgodovinske danosti in tradicijo, hkrati pa opravlja nove naloge in dosega nove cilje v sodobnih razmerah. Razvojno naravnana jezikovna politika temelji na prepričanju, da so slovenska država, slovenski jezik in slovenska jezikovna skupnost vitalne in dinamične pojavnosti, ki naj se nadalje razvijajo in krepijo. Na področjih, ki potrebujejo za ohranjanje obsega, vitalnosti in dinamičnosti slovenskega jezika še posebno skrb, pa je potrebno zagotavljati ukrepe, ki bodo stanje po potrebi izboljševale.²

Ta primer iz podpoglavja Okvir nacionalnega programa za jezikovno politiko je dober pokazatelj večglasnosti končnega dokumenta. Izbris besedice *sicer* iz prve povedi temeljito spremeni razmerja med koncepti v njej, saj je s tem protivnost med stavkoma pretvorjena v vezalno razmerje, torej zgodovinska in sodobna jezikovna politika postaneta dopolnjujoča se, in ne več nasprotujoča si koncepta. V drugi povedi je izbrisan del, ki natančneje določa pomen *razvoja*, s tem pa je relativizirana pomembnost tega koncepta. Namesto tega je besedilu dodana poved, ki vnaša koncept *skrbi za jezik*, kjer gre za jasno navezavo na tradicijo jezikovne kulture v Sloveniji (več o tem Savski, v pripravi a).

Iz raziskovanja nastajanja resolucije *sicer* izhaja nekaj splošnih opažanj o tem žanru besedil (več o tem Savski, v pripravi b):

- (a) delo na tovrstnih strateških dokumentih strokovnjake začasno postavi v pozicijo moči, vendar pa je ta moč zgolj začasne narave, saj je odvisna od politične volje in torej s spremembo razmerij v politiki hitro izgine;
- (b) s tovrstnimi dokumenti se srečujejo različni akterji in različne družbene skupine, ki besedilo razumejo drugače;

² Poudarki so delo avtorja članka: v kasnejši različici besedila izbrisani deli so prečrtani, dodatki pa so podčrtani.

(c) taka besedila so večglasna, kar odraža kompleksnost njihovega nastanka, hkrati pa pomeni, da mora biti analiza teh besedil na večglasnost posebej občutljiva.³

Hkrati je bilo mogoče v obdobju nastajanja resolucije opazovati tudi dinamiko javne razprave v slovenski jezikovni skupnosti in slovenskem jezikoslovju, saj je mogoče v diskurzu o jezikovni politiki zaznati dva izrazito dominantna glasova.

Jezikoslovje med dvema ognjema

Prvi glas ima tradicionalno v slovenski jezikovni politiki hegemonistično vlogo in je glede vrednotne pripadnosti vpet v *moderno*, tu razumljeno kot obdobje socialnega in sociolingvističnega razvoja, ki ga vrednotno zaznamuje: ustaljenost in osrednja vloga koncepta naroda, samoumevna vezanost standardnega jezika na narodno identiteto ter zapostavljanje jezikovne raznolikosti in večjezičnosti (več o tem Neustupný 2006). Jezikovna politika je v tem primeru razumljena kot neposredno premo uresničevanje predpisanih ukrepov in ne kot kompleksna in kreativna družbena praksa. Konceptualno se glas navezuje na srednjeevropski etnični nacionalizem (Anderson 2006) ter na iz tega izhajajočo teorijo jezikovne kulture.

V praksi ta glas zaznamuje tudi občasno vračanje k zgodnjemodernim jezikovno-političnim vrednotam. Te zaznamuje predvsem aktivno prizadevanje za razvoj naroda, zaradi občutka o neustaljenosti oziroma ogroženosti narodne skupnosti in standardnega jezika pa ta glas mestoma zaznamujeta tudi čustvena retorika in eksplicitni nacionalizem, ki je sicer v moderni večinoma že marginaliziran (Neustupný 2006). Splošno gledano gre pri tem v slovenskem jezikoslovju za podobno situacijo, kot jo je v češkem kontekstu opisal Starý (1995), ki je ugotovil, da praškim jezikoslovcem z (modernistično) teorijo jezikovne kulture ni uspel popoln prelom z (zgodnjemodernim) jezikovnim purizmom.

Drugi glas zaznamuje vpetost v trenutni družbeni kontekst t. i. *pozne moderne*. S tem konceptom se nanašam na delo teoretikov, ki sodobno družbo razumejo kot prevetritev moderne, ne pa kot popoln umik od nje (glej npr. Beck 1992; Giddens 1991). Zaznamujejo jo: rahljanje tradicionalnih vrednot, kulturne moči naroda in nacionalne države ter posledično tudi nacionalnega standardnega jezika, zaradi razvoja transnacionalnega gospodarstva in razvoja mobilnosti ter komunikacijskih tehnologij pa tudi komodifikacija jezika kot nosilca razvoja in identitete (Heller 2010, 2011).

Razmerje med glasovoma se je skladno s političnim kontekstom spreminjalo: poznomoderno mišljenje je dobilo praviloma v času »levosredinskih« vlad več veljave, moderno pa v času »desnosredinske«. Pri tem pa je situacija vendarle bolj zapletena, saj je hegemonija (zgodnje)modernega glasu v slovenskem političnem in

³ V tej razpravi glas razumem kot stabilen nabor diskurzivnih prvin, ki izraža določeno ideologijo oz. ideologije ter je vezan na določene akterje v javnem diskurzu (gl. Savski 2015). Večglasno je torej vsako besedilo, v katerega so namensko ali posredno vneseni elementi več glasov, pri tem pa je pomembno poudariti, da s tem besedilo ne postane enoglasno, saj gre za soobstoj več glasov v istem besedilu in za dialoško razmerje med njimi (gl. Bakhtin 1981).

medijskem prostoru tako ustaljena, da v mnogo primerih že vnaprej zagotavlja utišanje ali relativizacijo drugih. Poznomoderni glas je bilo tako v času nastajanja resolucije – kot tudi kasneje – jasno slišati le redko, pa še takrat večinoma ob dominantni prisotnosti hegemonističnega glasu.

Glasova sta dominantna tudi v besedilu resolucije. Poznomoderni glas je v besedilu prisoten od začetka, saj ga je najjasneje zastopala skupina, ki je leta 2011 pripravljala prvo različico. Kot kaže primer zgoraj, pa je zaradi naknadne redakcije v letu 2012 na mnogo mestih ta glas ali relativiziran ali potisnjen v ozadje, v besedilo pa so reaktorji vnašali predvsem prvine (zgodnje)modernega glasu. S tem se je ideološko nova resolucija tudi veliko bolj približala državni jezikovni politiki prejšnjih let, predvsem istoimenskemu dokumentu iz leta 2007 (za primerjavo gl. Savski 2015).

Bitka za slovar

Vzporedno, mnogokrat pa tudi hkrati, z nastajanjem resolucije se ves čas odvija tudi razprava o novem enojezičnem slovarju. To razpravo v tem prispevku imenujem »bitka«, saj jo razumem kot del širše »diskurzivne vojne« med obema zgoraj omenjenima glasovoma. V okviru bitke je v tem času prišlo do več spopadov, predvsem pa izstopajo: javna razprava ob objavi prvega osnutka resolucije (april–julij 2012), izmenjava pism in člankov v *Delu* in *Dnevniku* ob objavi koncepta treh avtorjev (september–november 2013) ter razprava o konceptu na simpoziju Obdobja (november 2013). Tem je sledila začasna pomiritev ob mirovniškem posredovanju Ministrstva za kulturo pod vodstvom Uroša Grilca ter organizaciji Posveta o novem slovarju sodobnega slovenskega jezika februarja 2014. Čeprav se je posvet končal s podpisom mirovne pogodbe, je kmalu sledil nov spopad na forumu Slovit, in sicer ob objavi Vabila k sodelovanju direktorja Inštituta za slovenski jezik Marka Snoja.

Poleti 2014 je temu sledil še spopad dveh avtorjev Akcijskega načrta za jezikovno opremljenost, besedila, ki naj bi trdneje določilo način izvajanja resolucije, s čimer je možnosti za trajno premirje očitno tudi zmanjkalo. Oba avtorja zato nista več avtorja, kar pa je precej nepomemben podatek spričo negotovega položaja besedila samega. Ob istem času je namreč ob novi menjavi vlade očitno zmanjkalo tudi politične volje za iskanje soglasja med obema stranema; kaže namreč, da se je nastajanje akcijskega načrta ustavilo, hkrati pa so bile vse omembe jezikovne opremljenosti (in jezika nasploh) odstranjene iz Operativnega programa za izvajanje Evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020.

V tovrstnem vojnem ozračju je veliko govora o tem, kaj obe sprti strani ločuje. Najprej je to seveda pripadnost različnim jezikoslovnim oz. jezikovnopolitičnim ideologijam, ki ju izražata oba zgoraj opisana glasova. Hkrati bojujoči se strani ločuje institucionalna pripadnost, kjer se boj vrši predvsem med zagovorniki Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU in »interesnega kroga zasebnega zavoda Trojina« (Snoj 2013), zdaj formalno združenega (in razširjenega) v okviru Konzorcija za jezikovne vire in tehnologije. Občasno iz ozadja pridejo tudi

informacije, da sta si strani nasprotni tudi po tem, ali se v polariziranem slovenskem političnem prostoru bolje razumeta z »levo« ali »desno« stranjo.⁴

Kot v primeru marsikatere druge na videz nerazrešljive dihotomije pa je mogoče tudi v ozadju tega nasprotja razbrati situacijo, ki je večplastna in v marsičem veliko bolj zapletena. Tako je v najnovejši predlog, ki ga je v javno razpravo poslal Inštitut za slovenski jezik (Gliha Komac idr. 2015), vključenih precej idej, ki so jih predlagali že trije avtorji leto in pol prej (Krek idr. 2013). Predvsem to velja za elektronsko zasnovano slovarske baze in možnost njenega prilagajanja različnim skupinam uporabnikov, ki sta hkrati v konceptu ISJ tudi dva izmed najmanj dorečenih vidikov. Skupini pa združuje tudi njuna usmeritev: obe sestavljanje temeljnega enojezičnega slovarja obravnavata kot prioriteto nalogo slovenskega jezikoslovja in slovenske jezikovne politike.

Po eni strani temu ne gre ugovarjati. Že bežen pogled po različnih spletnih jezikovnih svetovalnicah pokaže, da govorci in pisci slovenščine pogosto iščejo informacije o jeziku. To kažejo tako »uradni« viri (kot npr. www.fran.si) kot različne »neuradne« svetovalnice, ki jih je mogoče poiskati po spletnih družbenih omrežjih. Po drugi strani pa pisci v teh svetovalnicah ne iščejo zapletenih informacij o jezikovni rabi, kot bi jih rada vključevala oba ambiciozna predloga za novi slovar, pač pa jih tja vodi precej bolj osnovna želja.

Uporabniki tovrstnih svetovalnic iščejo informacije o tem, kaj je »pravilno«, kaj je »slovensko«, in jezikovne vire berejo v tem duhu kot absolutno informacijo o tem, kaj v jeziku je in česa ni. Primeri rabe, ki se s tovrstno togo razumljeno normo ne skladajo, postanejo tarča posmeha ali sovraštva, s tem pa postanejo tudi sredstvo, s katerim se vzpostavlja pripadnost skupnosti (več o tem Savski, v pripravi c). Za člane skupine namreč predstavljajo izključenega Drugega – idealiziranega »nemarnega« govorca, ki s svojim delovanjem škodi jeziku (gl. tudi Sajovic 2003).

Kaj ima s tem opraviti vojna za slovar? Veliko, saj se implicitno sklicuje na isto jezikovno ideologijo, ki v središče nabora različnih jezikovnih kodov postavlja »nacionalni« standardni jezik. Res je sicer, da se poznomoderna stran ne sklicuje eksplicitno na nacionalistično razumevanje standarda kot združevalno-razločevalnega simbola slovenske jezikovne skupnosti. Namesto tega piše samo o »sodobnem slovenskem jeziku«, vendar pa gre v praksi za nadaljevanje usmeritve k standardu, saj v svoji zasnovi temeljni enojezični slovar ta kod opisuje in uzakonja, ostale (dialekte in sociolekte) pa vključuje zgolj kot odstopo od te norme.

Kdo torej slovar ne rabi in kdo ga potrebuje?

V današnji poznomoderni družbi so pred jezikoslovjem novi izzivi, saj prihaja do temeljitih sprememb v hierarhiji jezikovnih kodov. Te gredo predvsem v škodo položaju standardnega jezika, ki izgublja tako apriorno moč v javni sferi kot tudi funkcijo socialnega razločevanja med bogatimi in revnimi, izobraženimi in

⁴ Kot drugod je tudi tu situacija precej bolj kompleksna, saj ima zaradi utirjenosti (zgodnje)moderne glaslu kot prevladujoče jezikovne ideologije pri govorcih slovenščine ena stran velikokrat izrazito prednost pri nagovarjanju celotnega političnega spektruma.

neizobraženimi (Skubic 2003). Hiter razvoj spleta, predvsem družbenih omrežij, pomeni, da lahko skoraj vsakdo vsak dan piše za javnost, njene ali njegove jezikovne izbire pa so pri tem dobrine, s katerimi posameznik strateško označuje svojo identiteto (Heller 2011), podobno kot to počne z izbiro pričeske, oblačil, pametnega telefona ipd. Pri tem prihaja do prepletanja različnih kodov, od dialektov do sociolektov in od vmesnih do tujih jezikov (Barton, Lee 2013), za vse to pa govorec oz. pisec *slovar ne rabi*.

S tega vidika torej ni res, da se slovenski jezik umika na »dom in ognjišče«, kot opozarja npr. Vidovič Muha (2012), pač pa se krči zgolj raba standardnega jezika. Res pa je, da o tovrstnih dinamikah v slovenskem kontekstu lahko marsikdaj le špekuliramo, saj obstaja le malo raziskav, ki bi se z vidika sodobne sociolingvistike ukvarjale z jezikovnimi praksami slovensko govorečih in pišočin. Iz nastajajočih (npr. Bitenc 2013; Buić 2011) izhajajo rezultati, ki terjajo ponoven premislek o marsikaterih navidezno že poznanih praksah govorcev in ki so zanimivi tudi za širšo znanstveno skupnost. Tudi za tovrstne raziskave *slovar ne rabimo*.

Hkrati živimo v času in prostoru, ki ga zaznamuje večjezičnost ljudi in skupnosti. V Sloveniji sta dve ustavno priznani jezikovni manjšini (italijanska in madžarska), ena delno priznana (romska), nekaj skupnosti pa si za priznanje kolektivnih pravic šele prizadeva (uporabniki znakovnega jezika, manjšine s področja bivše Jugoslavije). Pri uresničevanju dolžnosti, ki jih ima država do vseh teh skupnosti, je potrebnega še precej dela. Precej ga lahko opravimo jezikoslovci in v ta namen *slovar ne rabimo*.

Kdo torej slovar potrebuje? Zaključujem, da ga potrebuje *mainstream* slovenskega jezikoslovja, saj bo z njim dinamično jezikovne rabe v skupnosti zamejilo v obliko, ki je glede na njegove dosedanje izkušnje edina obvladljiva.

Literatura

- ANDERSON, Benedict, 2006: *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- BAKHTIN, Mikhail M., 1981. *The dialogic imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- BARTON, David, LEE, Carmen, 2013: *Language online: investigating digital texts and practices*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- BECK, Ulrich, 1992: *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- BITENC, Maja, 2013: Z Idrijskega v Ljubljano: sociolingvistični pogled. Andrej Naterer (ur): *Socializacija in socialne formacije*. Maribor: Subkulturni azil.
- BUIĆ, Mirna, 2011: Šrajati ali govoriti: jezikovne ideologije in govorne prakse dveh generacij v Izoli. *Glasnik SED* 51/3–4. 5–13.
- GIDDENS, Anthony, 1992: *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTič, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf
- HELLER, Monica, 2010: Linguistic commodification. *Annual Review of Anthropology* 39. 101–114.
- HELLER, Monica, 2011: *Paths to post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford: Oxford University Press.

- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf
- NEUSTUPNÝ, Jiří, 2006. Sociolinguistic Aspects of Social Modernisation. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter.
- SAJOVIC, Tomaž, 2003. Ideologija in slovenski knjižni jezik. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi a: Language policy in time and space. Elizabeth Barakos, Johann Unger (ur.): *Discursive Approaches to Language Policy*. Basingstoke: Palgrave.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi b: Analysing policy texts. Bernhard Forchtner, Ruth Wodak (ur.): *The Routledge Handbook of Language and Politics*. London: Routledge.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi c: *Cultivating community (and language) in virtual spaces*.
- SAVSKI, Krištof, 2015 (v tisku): Analysing voice in language policy: plurality and conflict in Slovene government documents. *Language Policy*.
- SKUBIC, Andrej E., 2003: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- SNOJ, Marko, 2013: SSKJ danes in jutri, potem pa ... *Delo, Sobotna priloga* 21. 9. 2013.
- STARÝ, Zdeněk, 1995: *Ve jménu funkce a intervence*. Praga: Karolinum, 1995.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2012: Kakšna naj bo jezikovna politika. *Delo* 21. 5. 2012.